

DEMOKRACIJA V SLOVENSKI MARKSISTIČNI PERCEPCIJI 1918–1921

POVZETEK

Ob vzpostavitvi jugoslovanske državne skupnosti po prvi svetovni vojni je marksistični tabor na Slovenskem predstavljal Jugoslovanska socialnodemokratska stranka. Le-ta je v novo državo stopila z modernimi in v veliki meri demokratično oblikovanimi programskimi smernicami. V njeni percepciji je imela demokracija izrazito politično in socialno vsebino. Kakor drugje po Evropi je tudi na Slovenskem v stranki prišlo do polarizacije in leta 1920 do razcepa na socialnodemokratsko ter komunistično smer. Usmeritev novega političnega subjekta, Komunistične partije Jugoslavije, katere integralni del so bili tudi slovenski komunisti, je bila determinirana s smernicami Kominterne, ki je vzpodbujala revolucionarne prevzeme oblasti. Obe stranki sta bili utemeljeni na programu široke družbene in politične preobrazbe, izhajajoč iz kritike ali zavračanja kapitalističnega sistema. Njune neposredne zahteve so bile v marsičem identične in obe sta npr. zahtevali: svobodo tiska in združevanja; politično in pravno enakopravnost vseh državljanov, ne glede na spol, na tej podlagi pa tudi splošno volilno pravico vseh državljanov in državljanek; večjo davčno obremenitev premožnejših ter podporo socialno šibkih slojev; podržavljenje večjih gospodarskih sistemov in naravnih bogastev; agrarno reformo; nujnost izboljšanja socialno-ekonomskega položaja delavcev; uveljavljanje človekovih pravic; ukinitve smrtne kazni; ločitev cerkve in države; uvedbo laične šole itd. Bistveno pa sta se razločevali v vprašanju poti, kako uresničiti programske zahteve. Socialni demokrati so sprejemali reformno pot družbenih sprememb po parlamentarni poti v okviru pluralne meščanske demokracije, medtem ko so komunisti zagovarjali program radikalnih sprememb, utemeljenih na monopolu delavskega razreda, tj. diktaturi proletariata oziroma politično oblastnem monizmu.

SUMMARY

Democracy in the Slovenian Marxist Perception 1918–1921

Upon establishing the Yugoslav state community after the end of the World War I, the Marxist circles in Slovenia was represented by the Yugoslav Social-Democratic Party. This party entered a new state with modern and, to a large extent, democratically designed programme guidelines. In its perception, the content of democratisation was explicitly politically and socially orientated. As anywhere else in Europe, the Social-Democratic Party in Slovenia also experienced polarisation and split up into a social-democratic and communist fraction in 1920. The orientation of a new political entity, i.e. the Yugoslav Communist Party, the integral part of which were also Slovenian communists, was determined by the guidelines of the Communist International, which encouraged a revolutionary takeover of power. Both parties were founded on the programme of wide social and political transformation originating in criticism or rejection of the capitalist

* dr., asistent z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, vida.dezelak-baric@inz.si
 PhD, Assistant, Institute of Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, vida.dezelak-baric@inz.si

system. In many ways, their direct requirements were identical, for example, they both demanded: freedom of the press and freedom of association; political and legal equality of all citizens regardless of their sex and consequently also the universal suffrage for all, male and female citizens; higher taxes for the wealthy and support for the lower social classes; nationalisation of all major economy systems and natural resources; agricultural reform; urgent steps taken in improving the social-economic situation of labourers; putting human rights into force; abolishment of death penalty; disestablishment of the Church; introduction of non-religious schools etc. However, the major distinction between the two parties was the way they planned to turn their programme goals into a reality. Social Democrats adopted the reformation method of introducing social changes by taking a parliamentary path in the framework of a pluralistic bourgeois democracy, while Communists defended the method of radical changes based on political monopoly of the working class, i.e. the dictatorship of the proletariat or authoritarian political monism.

Ob vzpostavitvi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je marksistični tabor na Slovenskem predstavljal Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS). Le-ta je v novo državo stopila z modernimi in v veliki meri demokratičnimi programskimi smernicami ter zahtevami, oblikovanimi že v predhodnih obdobjih. V njeni percepciji je imela demokracija izrazito politično in socialno vsebino oziroma dimenzijo.¹ Kakor drugje po Evropi je tudi na Slovenskem v vzdušju družbene radikalizacije po koncu prve svetovne vojne prišlo v delavski stranki do polarizacije in nato leta 1920 do razcepa na socialnodemokratsko ter komunistično smer. Usmeritev nove politične stranke, Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), katere integralni del so bili tudi slovenski komunisti, je bila determinirana s smernicami Kominterne. Le-ta je vzpodbujala revolucionarne prevzeme oblasti, kakor je bilo med drugim določeno tudi v znamenitih "21 pogojih za sprejem v Kominterno", ki so usodno posegli v diferenciacijo svetovnega delavskega gibanja.²

Tako socialnodemokratska kot komunistična stranka na Slovenskem sta bili utemeljeni na programu široke družbene in politične preobrazbe, izhajajoč iz kritike oziroma zavračanja kapitalističnega sistema. Njuni cilji in neposredne zahteve so bili v marsičem identični. Bistveno pa sta se stranki razločevali v vprašanju poti, kako uresničiti programske zahteve; to pa je v marsičem pomembno opredeljevalo njune poglede na demokracijo. Socialni demokrati so sprejemali reformno pot družbenih sprememb po parlamentarni poti v okviru pluralne meščanske demokracije, medtem ko so komunisti zagovarjali program radikalnih sprememb, utemeljenih na monopolu delavskega razreda, tj. diktaturi proletariata³ oziroma politično oblastnem monizmu. Poleg omenjenega

1 Glej npr. programske smernice Avstrijske socialnodemokratske stranke, sprejete na hainfeldskem kongresu ter smernice JSDS ob njeni ustanovitvi leta 1896, oboje v: Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920 (dalje Zgodovinski arhiv KPJ), Beograd 1951, str. 6–10, 28–41.

2 Avgust Lešnik: Razcep v mednarodnem socializmu (1914–1923), Koper/Capodistria 1994, str. 230–239; Komunistička internacionala : Stenogrami i dokumenti kongresa : Drugi kongres Komunističke internacionale, knjiga 2, Gornji Milanovac 1981, str. 392–396.

3 Po Leninovi definiciji je diktatura proletariata "posebna oblika razredne zveze med proletariatom, avantgarde delovnega ljudstva, in mnogoštevilnimi neproletarskimi sloji delovnega ljudstva (mala buržoazija, mali gospodarčki, kmetje, inteligenca itd.) ali z njihovo večino, zveza proti kapitalu, zveza, ki ji je namen, do kraja strmoglaviti kapital, do kraja zadušiti odpor buržoazije in njene poskuse restavracije, zveza, ki ji je namen, dokončno zgraditi in utrditi socializem. To je zveza posebne vrste, ki se poraja v posebnih pogojih, namreč v pogojih pobesnele državljanske vojske, to je zveza trdnih pristašev socializma z njegovimi omahujočimi zavezniki, včasih z "nevtralci"... Glej J. Stalin: Vprašanja leninizma, Ljubljana 1948, str. 133.

odnosa do parlamentarizma se je pojmovanje demokracije manifestiralo v načelnih ter vsakodnevnih razmerjih do številnih drugih institucij in v pristopih k reševanju družbenih vprašanj, npr. v odnosu do cerkve, religije, vojske in vojne, narodnega vprašanja, drugih političnih subjektov, enakosti spolov, človekovih pravic, instituta lastnine itd., vse to pa je pri eni in drugi stranki izoblikovalo zaokrožen sistem norm ali vrednot. Njuno umevanje demokracije je mogoče med drugim razbirati v programskih dokumentih in drugih usmeritvah, v obravnavanem časovnem preseku pa izrazito tudi v ustavni razpravi v prvi polovici leta 1921 v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS.

Temeljne usmeritve in zahteve neposredno po končani vojni in tik pred nastankom Kraljevine SHS je JSDS oblikovala v programu konec novembra 1918. Programski poudarki so zadevali temeljna vprašanja s področja nacionalne, družbene in politične problematike aktualnega trenutka in z njim najtesneje povezane perspektive, ponovno pa so tudi začrtali socialnodemokratsko percepcijo demokracije v novih okoliščinah. Na področju nacionalno politične problematike je stranka od Narodnega Vijeća v Zagrebu in vlade Kraljevine Srbije terjala energičen protest proti italijanski zasedbi dela slovenskega ozemlja in s tem kršenju pravice narodov do samoodločbe. Zaradi težavnega mednarodnega položaja Slovencev se je zavzemala za čimprejšnje oblikovanje enotne državne oblasti na celotnem jugoslovanskem ozemlju, ki naj z "enakomernim poudarkom" zastopa interese Slovencev, Hrvatov in Srbov navzven ter čim prej skliče konstituinto. Le-ta naj določi obliko vladavine, ustavo in upravo, izvoljena pa bi bila na podlagi splošne, enake in tajne volilne pravice, proporcionalnega volilnega sistema ter na volilni pravici vseh državljanov obeh spolov, starih nad 21 let. Dalje se je zavzemala za republikansko obliko vladavine, za centralizirano upravo in tozadevno zavračala vse "separatističnim ciljem služee federalistične težnje", za odpravo vseh naslovov, redov in plemstva, za enakopravnost obeh "narečij" (slovenskega in srbsko-hrvaškega), za svobodo in enakopravnost vseh verstev, za takojšnjo in popolno svobodo besede, tiska, združevanja in zborovanja. Na gospodarskem področju je zagovarjala podržavljenje vseh rudnikov, velike industrije in železnic, razlastitev veleposestev ter konfiskacijo vojnih dobičkov za kritje državnih potreb. Na socialnem področju, kjer je še zlasti izpostavljala položaj industrijskega delavstva, je zahtevala enotno delavsko varstveno zakonodajo za vse osebe v mezdnem razmerju, osemurni delovnik, prepoved ženskega nočnega dela in dela otrok pod petnajstim letom starosti, zaščito vajencev, pravico do najmanj enotedenskega letnega dopusta, svobodo zborovanja in združevanja, izenačitev pravic domačega in tujega delavstva, ustanovitev delavske zbornice kot avtonomne institucije z nalogo zastopanja delavskih interesov, obvezno bolniško zavarovanje za vse osebe v mezdnem odnosu (tudi za kmetijske in gozdne delavce ter služinčad), nezgodno, starostno, invalidsko zavarovanje itd.⁴

Navedena temeljna izhodišča, ki so tvorila podlago socialdemokratskim demokratičnim predstavam in standardom, je JSDS nato podrobneje razčlenila in dopolnila v resoluciji o političnem položaju in taktiki, sprejeti na konferenci januarja 1919. V njej se je npr. zavzemala za "narodno popolnoma ujedinjeno in notranje konsolidirano državo SHS", kar je stranko uvrstilo v unitaristični tabor. Državo, utemeljeno na teh principih, je stranka smatrala kot predpogoj uspešnemu boju za socializem in demokratizem, v tem okviru pa bi se naj vsak od jugoslovanskih "rodov" razvijal na "svoji prirodni podlagi ob vednem upoštevanju in naslanjanju na Jugoslavijo". V ločitvi cerkve in države je JSDS

⁴ Jurij Perovšek: Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929). Viri 13, Ljubljana 1998, (dalje Perovšek: Programi političnih strank), dok. št. 23; Janko Brejc: Od prevrata do ustave, v: Slovenci v desetletju 1918–1928, Ljubljana 1928, str. 175–177; Politične in gospodarske zahteve prvih socialno demokratičnih shodov po prevratu, v: Zgodovinski arhiv KPJ, str. 371, 372.

videla pogoj za "svobodno cerkev v svobodni državi", kjer naj cerkev izvršuje svoje versko poslanstvo nemoteno od države, država pa naj brani versko svobodo posameznikov in cerkve proti vsakršnemu nasilju. Zavzemala se je za razlastitev cerkvene veleposesti vseh veroizpovedi, vendar v obsegu, ki bi cerkvi še vedno zagotavljal gospodarsko neodvisnost od države. Del bistvenega poudarka socialnodemokratskega pojmovanja demokracije je JSDS v strnjeni obliki takole opredelila: "V političnem oziru smo republikanci in stojimo na stališču političnega demokratizma s svojim večinskim načelom in parlamentaričnim sistemom, odklanjamo pa v dnevnem boju vsako nasilje manjšine proti večini." Ponovno je poudarila pomen uvedbe radikalne socialne zakonodaje, ki naj prepreči izkoriščanje "ubožnega ljudstva po kapitalistih", in da bo v gospodarskem oziru nastopala "vedno in povsod za socializacijo", v prvi vrsti za razlastitev veleposestev, poddržavljenje rudnikov, fužin in železnic ter sploh veleindustrije. Družba, utemeljena na socialni enakosti kot pravičnem družbenem modelu, je bila tako drugi pomemben temelj njene percepcije demokracije. Glede na oceno o globoki socialni razslojenosti na podeželju je bil sicer sprejet sklep, da stranka izdela program tudi za kmečko ljudstvo (bajtarje, kmečke delavce, male kmete) in ga na tej osnovi vendarle pritegne v stranko. V tej nameri pa ni uspela in je ves čas ohranjala izrazit značaj stranke industrijskega delavstva. O italijanski zasedbi zahodne Slovenije je ponovila stališče, da ne prizna "samovoljnega okupacijskega čina kot pravno veljavno činjenico". O Koroški pa, da zahteva ureditev narodnostne meje v smislu pravičnosti in da se čim prej končajo vojaški spopadi.⁵

Na konferenci strankinih zaupnikov septembra 1919 je zopet poudarila, da je vzrok bede, "pod katero ječi proletarijat v sedanji družbi", dejstvo, da so produkcijska sredstva monopolizirana v rokah posameznikov, zato stremi po združni proizvodnji na temelju družbene lastnine, za kar je smatrala, da so zlasti v industriji že dani pogoji. Vendar je ponovno poudarila, da se je za uresničitev programa in osvojitve politične oblasti treba "posluževati vseh pripravnih in naturnemu pravnemu čutu ljudstva odgovarjajočih pomočkov in dela, predvsem vzgojnega dela", torej je zopet zavrnila nasilno pot za doseg družbenih sprememb. V t.i. minimalni program je uvrščala npr. zahtevo po odpravi stalne vojske in uvedbo t.i. ljudske brambe, dalje je zahtevala uvedbo progresivnega premoženjskega, dednega in dohodninskega davka, socializacijo denarnih zavodov, komunalizacijo zemljišč – namenjenih za gradnjo stanovanj, volitve sodnikov in drugih predstavnikov oblasti neposredno po ljudstvu, skrb za zaščito mater in otrok, preskrbo delovnih in vojni invalidov, enotno in brezplačno javno šolstvo itd.⁶ Radikalizacija slovenskega delavskega gibanja in z njo povezano oblikovanje revolucionarne opozicije znotraj socialnodemokratske stranke je postavila na preizkušnjo tudi reguliranje notranjih strankarskih odnosov v primeru idejnopoličnih razhajanj. Da bi obvarovali stranko pred razkolom, so npr. julija oziroma avgusta 1919 zaradi komunistične usmeritve iz stranke izključili Nina Furlana in ing. Dragotina Gustinčiča.⁷

Na 11. zboru JSDS novembra 1919 je poleg že spredaj naznačenih usmeritev in zahtev prišla do izraza še zahteva po čimprejšnji izvedbi volitev v občinah (le-te naj bi imele čim širšo avtonomijo) ter v konstituantu, takojšnjo demobilizacijo in omejitev oborožene sile na "v resnici potrebno stanje pod kontrolo ljudskih zastopnikov" (kar je mogoče interpretirati tudi kot reakcijo na pravkar doživeto svetovno vojno), dalje zahteve po polni in takojšnji svobodi besede, tiska, združevanja in zborovanja, takojšen izpust vseh političnih jetnikov, ustavitve pregonov zaradi političnih deliktov, popravo krivic, kaz-

⁵ Perovšek: Programi političnih strank, dok. št. 24.

⁶ Perovšek: Programi političnih strank, dok. št. 25.

⁷ Naprej, 10. 9. 1919, št. 205, Sklepi zaupniške konference; France Klopčič: Velika razmejitev (dalje Klopčič: Velika razmejitev), Ljubljana 1969, str. 31–36.

novanje krivcev zaradi zlorabe uradnega položaja itd.⁸ Izrecno je bilo poudarjeno, da o lastnem političnem, gospodarskem in sindikalnem oziru zahteva delavstvo "popolno samoodločevanje". Stranka je radikalizirala – vsaj navzven – odnos do meščanske vlade, saj je sprejela stališče, da soudeležba v meščanski vladi "ne odgovarja potrebam razredno organizovane delavske stranke". Dalje je poudarila svoje mednarodno in razredno stališče. Zavzemala se je za enakopravnost vseh veroizpovedi in "narečij" v državi. Čeprav odnos razrednega delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja ni sodil v vrh prioritete, pa je položaj slovenskega naroda slovenskim socialnim demokratom narekoval, da jih je nacionalno vprašanje vendarle vidno zaposlovalo, pri čemer pa je bila bolj ali manj ves čas opazna razpetost med razrednim in nacionalnim.⁹ Tako je stranka na 11. zboru ponovno je poudarila pravico naroda do samoodločbe in tozadevno izrazila protest proti "imperialističnim" sklepom pariške mirovne konference, ki "jemlje med drugim slovenskemu delu jugoslovanskega naroda skoro polovico njegovih ljudi in njegove zemlje". Pravično rešitev narodnega vprašanja je pričakovala le od zmage socialističnega proletariata in obenem odklanjala vsak poizkus reševanja spornih mejnih vprašanj z orožjem oziroma novim prelivanjem krvi. Protestirala je proti vojnemu žuganju tako na eni kakor na drugi strani meje, svarila jugoslovanske meščanske stranke pred izrabljanjem mejnih vprašanj v lastne razredne namene in zagotavljala, da jugoslovanski proletariat ne bo trpel nove nacionalistične gonje, ker stranka zaupa v "zmago samoodločevalne pravice narodov, koje nositelj je edino mednarodni proletarijat". Kot "neprecenljivo" sredstvo proletariata v nastopu proti kapitalistični družbi je stranka smatrala socialistično vzgojno in izobraževalno delo, ki hkrati pomeni tudi predpripravo proletariata za ustrezno usposobljenost ob času, ko bo prevzel vso upravo v svoje roke. V obstoječem šolstvu je videla "mogočno trdnjavo kapitalizma" v rokah "reakcionarnega klerikalizma", zato je naročala, da mora proletariat šolstvo iztrgati iz rok kapitalističnega razreda na ta način, da se bo zavzemal za "svobodno, od vsake cerkvene organizacije ločeno šolo, da zanese propagando socializma tudi med učiteljstvo in dijaštvo" in tako privede intelektualce v skupno organizacijo s proletariatom. Strankin zbor je izrecno poudaril, da je gospodarska organizacija bistveni del delavskega gibanja, le-ta pa naj bi slonela na združništvu. Socialistična revolucionarna metoda, ki si prizadeva predvsem za politično moč, in združništvo, ki ustvarja s postopnim delom socialistično družbo, si po strankinem pojmovanju nista v nasprotju, marveč sta dve "nujno potrebni strani istega gibanja, ki se moreta in morata izpopolnjevati". Glede agrarnega programa je pristajala na ohranitev malih obratov, kjer to zahteva poljedelska produkcija, drugače pa se je zavzemala za združitev malega kmeta v prisilne (!) zadružne gospodarske enote, ki da so edina garancija za ekonomski napredek kmečkega ljudstva v okviru kapitalistične družbe. Gozdovi in panoge, ki uspevajo bolje v velikih obratih, naj bi bili organizirani na tej osnovi. Kot najidealnejšo zemljiško pravo je smatrala najemno pravo in tej pravni obliki naj bi se obstoječe lastninske razmere postopoma približale. Kmečko vprašanje v Sloveniji je smatrala predvsem kot delavsko vprašanje, saj je po njenih ocenah kmečki delavec živel v še slabših razmerah kot organizirani industrijski delavec, ki si je vendarle že izbral določene ugodnosti. Ponovno je zahtevala radikalno agrarno reformo, ki mora zajeti tudi veleposest, cerkev in cerkvene redove, zahtevala pa je tudi obvezno uvedbo socialnega zavarovanja za starost in onemoglost vseh, torej tudi malega in srednjega kmeta, poleg delavcev in kočarjev. Skratka, zavzemala se je za ureditev, ki bo garantirala socialno varnost.¹⁰

⁸ O t.i. obrezglavljenju socialnodemokratske levice glej Klopčič: Velika razmejitev, str. 38.

⁹ Franc Rozman: Socialna demokracija na slovenskem in narodno vprašanje, v: Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas, Ljubljana 1997, str. 85–89.

¹⁰ Perovšek: Programi političnih strank, dok. št. 26.

Kot rečeno, je JSDS jeseni 1919 načelno zavrnila sodelovanje z meščanskimi vladami. S tem je spremenila svoj dotedanji odnos do tega vprašanja, saj je pred tem nekaj časa sodelovala v Narodni oziroma Deželni vladi Slovenije, kjer sta bila poverjenika Anton Kristan in Albin Prepeluh; oba sta značilno pokrivala resor za socialno politiko, Kristan pa nekaj časa tudi resor za narodno gospodarstvo.¹¹ Anton Kristan je bil minister za gozdove in rudnike tudi v centralni vladi. Sodelovanje v meščanskih vladah, t.i. ministerializem, so socialni demokrati sprva upravičevali ter utemeljevali s težkimi in zahtevnimi razmerami neposredno po končani vojni, ki da so zahtevale čim širšo koncentracija narodnih sil, kar pa je z uveljavljanjem radikalnejših pogledov kmalu postalo eden izmed virov notranjih nasprotij, ki so kmalu privedla do razcepa stranke.¹²

Razcep se je zgodil februarja 1920, posledično pa je bila naslednji mesec ustanovljena Delavska socialistična stranka za Slovenijo (DSSS), stranka prehodnega značaja. Le-ta je med drugim odločno obsodila nadaljnje sodelovanje strankinih zastopnikov v meščanskih vladah, saj naj bi bilo s tem kršeno načelo, sprejeto na 11. strankinem zboru, nezadovoljstvo pa je med člani stranke povzročilo tudi samovoljno postopanje dela vodstva JSDS in grožnje z izključitvijo neposlušnih organizacij. Novoustanovljena stranka je ugotavljala, da politika JSDS ni več razredna oziroma proletarska ter zatrjevala: "Proletarec in kapitalist ne moreta sedeti pri isti mizi, med obema je boj, ki se bo končal šele takrat, ko proletarijat premaga kapitalista in odpravi privatno lastnino na tovarnah, rudnikih, zemlji in trgovini." Del strankinega vodstva pa naj bi izgubil izpred oči te končne cilje, se zgledoval po ciljih malomeščanstva, zagovarjal skupno delo s kapitalisti, "ki sesajo v delavnicah kri iz delavčevega telesa". Skratka, v svojem zanikovanju smotrnosti politične kohabitacije je delu vodstva JSDS očitala izdajo delavskih interesov, pa tudi preprečevanje združitve slovenskega delavstva z jugoslovanskim.¹³

Posledica nastajanja komunistične organizacije na Slovenskem kot sestavnega dela jugoslovanske komunistične stranke je bila, da slovenski komunisti niso razvili lastnega izvirnega programa. Na kongresu DSSS aprila 1920, ki je bil obenem ustanovni kongres komunistične stranke na Slovenskem, so namreč v celoti prevzeli programske dokumente, sprejete leto dni prej na t.i. združitvenem kongresu v Beogradu, ko je bila ustanovljena Socialistična stranka Jugoslavije (komunistov), h kateri pa slovenska JSDS takrat ni pristopila. Komunistična stranka je na Beograjskem kongresu v temeljnem dokumentu (Osnova za zedinjenje) za končni cilj razglasila t.i. osvoboditev delavskega razreda in vzpostavitev socialistične družbe. Diktaturo proletariata je kongres opredelil kot sredstvo za uničenje kapitalizma ter vzpostavitev komunistične družbe, tj. družbe socialne enakosti, in sicer po poti "nepomirljivega in brezkompromisnega boja proletariata". Strankina politična strategija je temeljila na ozkem (t.i. "čistem") razrednem boju, v katerem je naravni zaveznik delavstva le vaški proletarijat.¹⁴ Stala pa je tudi na stališču enotnega jugoslovanskega naroda treh plemen, dokler ni leta 1923 tako zaradi predhodnih opozoril Kominterne kot zaradi uspeha nacionalnih proticentralističnih strank na skupščinskih volitvah marca 1923 v široki politično-teoretični razpravi utemeljila in sprejela federativni nacionalni program.¹⁵

¹¹ Bojan Balkovec: Prva slovenska vlada 1918–1921, Ljubljana 1992, str. 184, 185.

¹² Klopčič: Velika razmejitve, str. 39, 40.

¹³ Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921, Ljubljana 1980, dok. št. I, 21.

¹⁴ Prvi (Osnivački) kongres SRPJ(k) : (20, 21. i 22. april 1919). Izvori za istoriju SKJ, Beograd 1990, dok. št. 7.

¹⁵ Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923 : dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ, Ljubljana 1990; Jurij Perovšek: Razprava o nacionalnem vprašanju med komunisti, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992 : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije, Ljubljana 2005, str. 271–273; Janko Pleterski: Narodi, Jugoslavija, revolucija, Ljubljana 1986, str. 177–212.

Skladno z naznačenimi programskimi izhodišči in cilji so tudi slovenski komunisti aprila 1920 sprejeli stališče, da je "nepretrgani razredni boj, ki ima za cilj odstranitev kapitalističnega družbenega reda nujni pogoj popolni zmagi socializma". Ker so razmere ocenjevali kot revolucionarne, so zavrnili vsakršno sodelovanje z meščanskimi strankami, saj naj bi to škodilo proletariatu pri sprejemanju revolucionarnih idej. V t.i. praktičnem delovnem programu so poudarjali podobne zahteve kot socialni demokrati: svoboda tiska, zborovanja in združevanja; politična in pravna enakost vseh državljanov ne glede na spol; aktivna in pasivna volilna pravica vseh državljanov in državljanek nad 20 leti starosti; popolnoma svobodne in splošne volitve po proporcionalnem sistemu; vsa oblast, tudi sodna in upravna, mora izhajati iz zaupanja ljudstva, ker je samo narod (v pomenu *ljudstvo*) suveren; ena nacionalna država z najširšo lokalno samoupravo; odprava vseh monopolov, carin pristojbin in vsakovrstnih posrednih davkov; uvedba splošnega progresivnega davka na dohodek in osvoboditev plačevanja davkov na najnižje dohodke; poddržavljenje železnic, plovnih sredstev, rudnikov, gozdnih kompleksov; zaplemba vojnih dobičkov; takojšen odvzem lastnine fevdalnega izvora brez odškodnine, katero je treba skupaj z inventarjem dati na voljo kmečkim odborom (tj. onim, ki dejansko obdelujejo zemljo); na področju socialne politike se je zavzemala za osem urni delavnik, prepoved dela v proizvodnji otrokom izpod 14 let, prepoved nočnega dela (razen v panogah, kjer je potreben neprekinjen proces dela), brezplačno sodstvo za spore iz delovnih razmerij, svobodo delavskega organiziranja, zakonito priznanje pravice do stavke, priznanje strokovnih organizacij kot zakonitih predstavnic delavcev, obvezno zavarovanje vseh delavcev za slučaj bolezni, ustanovitev invalidskega fonda, ustanovitev delavskih odborov za zaščito delavcev ter nadzor tehnično finančne manipulacije proizvodnje itd. Dalje se je zavzemala za ločitev cerkve in države ter prekinitev vseh javnih cerkvenih funkcij, za obvezno in brezplačno šolanje otrok obeh spolov, za brezplačno pravosodje in pravno pomoč za vse državljanke z nizkimi dohodki, za pravico pritožbe proti vsaki vrsti kazni in ukinitve smrtne kazni. Stranka je v programskem dokumentu zapisala, da je vojna "velika zločina človeštva", zato je treba kaznovati vsako vzpodbujanje sovraštva med narodi in hujskanje na vojno. In končno je še poudarjala, da socialističnih načel ni mogoče začeti uresničevati že v okviru kapitalističnega sistema, temveč: "Samo z razlastitvijo politične in ekonomske moči buržoazije in s popolno likvidacijo kapitalističnega reda je mogoče pretvoriti socializem iz ideje v delo."¹⁶

Mejnik v razločevanju slovenskega marksističnega delavstva je bila splošna stavka aprila 1920, ki se je prav v Sloveniji zaostila do skrajnih meja, ko je prišlo do preliivanja krvi na Zaloški cesti v Ljubljani.¹⁷ Struji v marksističnem delavskem gibanju na Slovenskem sta se dokončno razšli, pri čemer se je komunistični del na Vukovarskem kongresu junija 1920 vključil v centralizirano KPJ.¹⁸

V teh razmerah je močno prišlo do izraza vprašanje demokracije v tistem segmentu, ki je zadevalo notranjo strankarsko razsežnost, tj. problematiko notranjih odnosov v strankah kakor tudi med obema strankama, ki sta glede ciljev vendarle bili v marsičem sorodni. Zlom stavke in razcep JSDS sta nudila vrsto priložnosti za polemike in medsebojne očitke glede krivca za razcep v delavskih vrstah. Medtem ko so komunisti krivdo pripisovali socialistom, so socialisti dokazovali, da se je njihova stranka iskreno

¹⁶ Ustanovitev : dokumenti ustanovnega kongresa komunistične stranke v Sloveniji 11. aprila 1920 (ur. France Klopčič), Ljubljana 1969; Perovšek: Programi političnih strank, dok. št. 27.

¹⁷ Janez Kos: Železničarska in splošna stavka aprila 1920, v: Železničarska in splošna stavka aprila 1920, Ljubljana 1980, str. 55–73.

¹⁸ Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana 1986, str. 74–75; France Filipič: Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, 1. knjiga, Ljubljana 1981, str. 73–75.

prizadevala za strnitev celotnega jugoslovanskega delavstva v "enotno fronto proti enotnemu sovražniku", uprli pa so se brezpogojnim zahtevam raznih "Kriegskomunistov", ker so hoteli pošteno združitev na podlagi medsebojnega spoštovanja in demokratičnih principov, pa tudi delavcev niso hoteli nerazumno izpostavljati ("da bi se pošiljalo naše sestradano delavstvo pred strojnice in v temnice").¹⁹

Program, sprejet na vukovarskem kongresu, se je nedvoumno izrekel za socialno revolucijo pod vodstvom diktature proletariata, tj. "vzpostavljanje s strani proletariata takšne politične oblasti, ki mu bo omogočila uničiti vsak odpor izkoriščevalcev". Izhajajoč iz razrednega radikalizma je poudarjal "nepomirljivo nasprotje med interesi izkoriščanih in izkoriščevalci". Temeljlil je na prepričanju o skorajšnjem razpadu kapitalizma in nastopu svetovne revolucije. KPJ kot članici Tretje internacionale je koncept svetovne revolucije zavezoval, da si tudi ona v okviru nalog svetovnega proletariata usmeri v izvajanje nalog za vzpostavitev socialistične ureditve in ne krepite kapitalistične, s tem v zvezi pa v vodenje nepretrganega ekonomskega in političnega boja delavstva, torej na destabilizacijo obstoječe ureditve, na zavračanje posameznih koncesij in na zlom kapitalizma, torej na uničenje oblasti buržoazije in prevzem oblasti v svoje roke, kajti osvojitve politične oblasti je predpogoj za uveljavitev socialistične ureditve. Pri tem je bilo samoumevno, da se prevzem oblasti ne more omejiti le na personalne spremembe, temveč mora predstavljati "uničenje tujega državnega aparata, prevzem stvarnih sil v lastne roke, razorožitev buržoazije in oborožitev proletariata, uničenje vseh buržoaznih in vzpostavitev proletarskih sodišč; uničenje reakcionarne birokracije. Proletarska zmaga je zavarovana z organizacijo proletarske oblasti; ona mora pomeniti popoln zlom buržoaznega aparata in vzpostavitev državnega delavskega aparata."²⁰

Program je izrecno poudarjal, da socializma ni mogoče uveljaviti v okviru meščanske demokracije ter parlamentarnih ustanov, ampak le s pomočjo delavskih svetov, kajti le sovjetska oblast lahko zavaruje "resnično proletarsko demokracijo" in vodilno vlogo industrijskega proletariata, ki mu pripada vloga vladajočega razreda. Vendar je program poudaril, da bodo komunisti do končne osvojitve oblasti izkoriščali politične pravice v buržoazni državi in izpostavljali zahteve po pravni in politični enakosti. Poudarjeno je tudi bilo, da je KPJ "načelni nasprotnik parlamentarizma kot sredstva razredne vladavine" ter, da potem, ko proletariat prevzame oblast, parlamentarizem ne bo možen.²¹

Iz naznačenih idejnih izhodišč so izhajale tudi naslednje socialno-ekonomske programske zahteve komunistov: razlastitev velikih kapitalistov in veleposestnikov, da se sredstva za proizvodnjo in promet pretvorijo v kolektivno lastnino delavske države; socializacija bank, velikih industrijskih kompleksov, velikih posestev, uvozne in izvozne trgovine; postopna socializacija manjših podjetij, odvisno od njihove velikosti in družbene koristnosti, iz razlastitve pa je izvzeta drobna posest. Program je vseboval zagotovilo, da se proletarska revolucija ne bori proti osebnostim temveč proti zastarelim ustanovam, da ne pomeni nikakršnega maščevalnega poskusa manjšine nad večino, ki bi hotela svet spremeniti z nasiljem po svoji podobi, temveč hoče to doseči z množičnimi akcijami delovnih ljudi, ki predstavljajo interese večine ljudstva. Komunistična partija je zagotavljala, da ne bo prevzela oblasti prej, preden se ne bo velika večina proletariata in ostalih delovnih ljudi izrekla za njen program. Med cilji je program našteval sovjetsko republiko Jugoslavijo v okviru sovjetske federacije balkansko-podonavskih držav, ki bo sestavni del mednarodne federacije sovjetskih republik, torej je zanikoval obstoječo državo. Dalje se je zavzemal za "ljudsko in rdečo vojsko", ki bo varovala

¹⁹ Naprej, 10. 7. 1920, št. 156, P. St.: Ujedinjenje proletarijata; Naprej, 14. 7. 1920, št. 158, Laž in demagoštvo komunistično propagandno sredstvo; Naprej, 29. 7. 1920, št. 171, Komunistično donkihotstvo.

²⁰ Drugi (Vukovarski) kongres (20–24. jun 1920). Izvori za istoriju SKJ, Beograd 1983, dok. 5.

²¹ Isto.

pridobitve delavske države in zmago socializma, za razlastitev in socializacijo proizvodnje in trgovine, za zaščito dela (prepoved otroškega in nočnega dela, uvedba "normalnega" delavnika, zavarovanje za primer brezposelnosti itd.), za zaplembo velikih zgradb in stanovanj, za skrb za ljudsko zdravje (socializacija apotek, bolnišnic, sanatorijev; brezplačna in obvezna zdravstvena in bolnišnična pomoč), za izobraževanje na obvezni in višji stopnji mladine obeh spolov, za ločitev cerkve od države itd. Po vsem tem je bila "vsaka pomisel na izvajanje socializma s pomočjo kompromisa z buržoazijo na podlagi meščanske demokracije utopija".²²

Tako sta obe struji marksističnega delavskega gibanja govorili o socializmu, ki pa sta ga različno pojmovali. Za komunistično gibanje je bilo značilno fundamentalistično razumevanje socializma kot nepluralnega, totalitarnega sistema, utemeljenega na diktaturi ene socialne in politične opcije, kar je že v osnovi izključevalo parlamentarizem itd. Nasprotno pa socialnodemokratko pojmovanje socializma ni zavračalo modernih družbenih institucij in pridobitev, kot so parlamentarizem in večstrankarstvo, človekove pravice in svobode, tržna ekonomija, pravna država ipd. Vse te podmene moderne družbe so razumeli ne samo kot pomembne, temveč tudi kot nepogrešljive v socialnodemokratskih predstavah o socialno pravični državi.

Med pogledi posameznih vidnih osebnosti socialno demokratične usmeritve je mogoče prepoznati večje ali manjše razlike in specifične poudarke. Izvirno politično misel o vprašanju demokracije je v okviru JSDS npr. razvil Albin Prepeluh-Abditus, ki je že v zgodnejših spisih poudarjal, da ima demokracija dve temeljni razsežnosti, tj. socialno in narodno. Ti dve ideji bistveno prežemata njegovo presojo politike in družbe nasploh in sta medsebojno najtesneje povezani, za kar pa ni dobil neposrednih zgledov v marksizmu.²³ Ob tem pa je pri Prepeluhu v ospredju tudi etična razsežnost demokracije, ko je poudarjal, da demokracija ni samo "snovni zakon, temveč predvsem kulturno čustvo, je pravna zapoved duševnega življenja sodobnega človeka. /.../ Zato je demokratično čustvo pomembnejše kot zgolj snovno zamišljen socialistični nauk."²⁴

Bil je zagovornik reformne in etične opcije družbene ureditve. Leta 1920 je v enem najpomembnejših spisov *Demokracija ali diktatura* podal teoretični okvir svojega razumevanja demokracije in z njo povezane demokratičnosti države. Med drugim stvarno ugotavlja, da vsak sloj, ki pride do politične moči, "uporablja demokracijo v svoj prid, v svoje socialne namene". Tako ima vsaka demokratična vladavina sicer svojo socialno vsebino, toda ta vsebina dobi v demokratični politiki, v kateri participirajo vsi socialni sloji, potrditev na demokratičnih volitvah, kjer odloča večina. Zato je narava demokracije lahko meščansko demokratična, kmečko demokratična ali pa proletarsko (socialistično) demokratična. Skladno z njegovo interpretacijo je mogoče o demokraciji govoriti samo takrat, ko obstaja skladnost med družbeno in upravno oziroma državno močjo. Demokratična država se mora naslanjati izključno le na obstoječe socialne sile in vsaka nasilna razporeditev državne oblasti, npr. s pomočjo vojske, je izključena oziroma nesprejemljiva. Skladno s tem se mora v demokratičnih državah vojska uporabljati zgolj v zaščito zakonov, ki so nastali po volji socialnih dejavnikov v državi, torej na demokratični podlagi. V vseh drugih državah služi armada drugim ciljem, običajno zgolj vladajočemu sloju, ne glede na to, ali ta sloj predstavlja večino ali manjšino prebivalstva. Predvsem v monarhičnih državah (torej tudi v Kraljevini SHS!) pa je armada lahko orodje tudi posameznih vladarskih rodbin. Če so v omenjenem razmerju med državo in družbo očitna nasprotja, je mogoče govoriti samo o diktaturi. Prepeluh je poudarjal, da se je marksistični socializem vedno opiral na demokracijo in da je le po demokratični

²² Drugi (Vukovarski) kongres (20–24. jun 1920). Izvori za istoriju SKJ, Beograd 1983, dok. 5.

²³ Milan Zver: Demokracija v klasični slovenski politični misli, Ljubljana 2002, str. 104–106.

²⁴ Albin Prepeluh: Pismo socialni demokraciji, Demokracija, 1918, I, s. 46.

poti hotel doseči oblast v državi. Zato so se socialistične stranke prizadevale za splošno in enako volilno pravico in pripisovale tolikšen pomen volitvam v zakonodajne in upravne korporacije. Govoril je o "diktaturi demokracije", po kateri so in še vedno stremijo socialistične stranke ter poudarjal, da se ta diktatura močno razlikuje od boljševiške diktature, "ki se sicer imenuje tudi diktatura proletariata, toda to dejansko ni". Tedanji ruski sistem je označil za "despotični socializem", ki ni nastal iz poloma Rusije v svetovni vojni in ne iz naravnega razvoja družbe oziroma dozorelosti kapitalizma; zanj je značilno, da se naslanja na močno armado in da mu manjkajo ekonomski predpogoji, zaradi česar je v deželi zavladata velika gmotna beda.

Prepeluh boljševiški diktaturi ni pripisoval obetavnejše prihodnosti, kajti po njegovem prepričanju so takšni družbeno ekonomski sistemi mogoči le v kulturno in ekonomsko zaostalih okoljih. Razvita zahodna in srednja Evropa pa naj bi odklanjala despotični socializem in se oprijemala demokratičnega socializma. Le-ta pa stremi "vzporedno z ekonomskim razvojem kapitalistične družbe po takšni družabni organizaciji, ki bo potrebna vsem ali vsaj večini, ki torej ne bo potrebovala niti armade niti njenega nasilja."²⁵

Državo sprejema kot nujno potreben okvir; njene vloge ne povečuje niti ne zavrača. V spisu *O načelnem vprašanju avtonomije*, kjer razpravlja o odnosu med državo in družbo, nedvoumno odpravi z dvomom o nujnosti obstoja državne organizacije, ki so ga širili boljševiki. Tozadevno Prepeluh opozarja na prepad med boljševiškim deklarativnim izjavljanjem o odpravljanju državnega aparata in dejansko prakso, saj je boljševizem po osvojitvi oblasti npr. namesto prejšnje birokracije nemudoma ustvaril novo, pa tudi po razbitju armade je takoj organiziral novo. Država je po Prepeluhu nujna. S tem ko je izpostavil razliko z boljševizmom, pa je hotel poudariti, da je priznavanje države tisto, kar opredeljuje socialdemokratsko gibanje. Kakor je zavračal boljševiško vizijo družbe brez države ali pa na drugi strani slepo oboževanje države, pa je zavračal tudi liberalno teorijo, po kateri država nima pravice posegati v zadeve državljanov in socialnih skupin. Prepričan je bil, da so družbeni odnosi v moderni državi preveč kompleksni oziroma zapleteni, da bi jih bilo mogoče urejevati brez poseganja države. Zato vidi rešitev v čim bolj harmonični uskladitvi odnosov med družbo in državo. O tem pravi: "Treba je poedincem in posameznim skupinam pustiti kolikor le mogoče široko možnost, da se svobodno razvijejo in napredujejo /.../ –državo napraviti za absolutnega boga, pomeni vse poedince in posamezne njihove skupine – bodisi kulturne, politične, socialne, plemenske ali kakršne koli – enostavno uniformirati ter iz človeške mnogoličnosti napraviti enolično kasarno. Državo ponižati zgolj na policijsko oblast pa pomeni izzvati anarhijo, to je brezvladje, v katerem bi odločala slučajna moč pesti..."²⁶ Odnos med državo in družbo naj bo urejen tako, da ne bo kršena pravica ljudstva do samouprave, do katere ima ljudstvo po Prepeluhovem prepričanju naravno pravico, in do državljanske svobode. Izrecno je poudaril, da brez človekove notranje svobode ne more biti svobodne države.²⁷ Menil je, da so napeti odnosi med državo in posameznikom ter civilno družbo logična oziroma sistemska posledica večinske politične demokracije, da pa je te napetosti mogoče ublažiti z vzpostavitev čim več avtonomno delujočih mehanizmov v družbi. Koncept avtonomije je zanj eden temeljnih elementov demokracije ter stičišče med svobodo in demokracijo. To razsežnost demokracije je osmišljeval še posebej od leta 1921 dalje, ko se je razšel z JSDS in ustanovil avtonomistično gibanje slovenskih kmetov in delavcev ter zavzeto branil stališče,

25 Abditus: Demokracija ali diktatura? v: Naši zapiski : socialistična revija, Ljubljana 1920, str. 85–87.

26 Abditus: O načelnem vprašanju avtonomije, v: Naši zapiski, 1920, str. 128–130.

27 Abditus: Zakaj smo avtonomisti? v: Naši zapiski, 1921, str. 53.

da je suverenost naroda osrednje načelo moderne demokracije, večnacionalna država pa je lahko demokratična le kot federacija.²⁸

Poseben pristop k razčlembi in utemeljevanju demokratičnih principov je razvila Alojzija Štebi, ki je leta 1919 zaradi sporov med levico in desnico sicer izstopila iz JSDS. Vztrajno si je prizadevala, da bi ženske dobile veljavo polnovrednih državljanek v kulturni tako raznoliki Jugoslaviji, kar je impliciralo precej neugodna tla za razvoj ženskega gibanja. Le-tega je razumela kot del splošnega socialnega vprašanja in ga doživljala "kot obliko političnega, družbenega in kulturnega dela za doseganje idealov socializma in humanizma."²⁹ Ob koncu vojne je objavila brošuro *Demokratizem in ženstvo* kot propagandni spis Slovenske socialne matice, kjer je med drugim zapisala, da ideja demokratizma živi že toliko tisočletij, "kolikor se trudi človeštvo, da bi našlo za svoje notranje in zunanje življenje zakone, ki naj uveljavijo načelo pravičnosti". S tem se je povsem nedvoumno izrekla, da njej demokracija pomeni sinonim za pravičnost, ki pa je vedno na zgodovinski preizkušnji, za katero se je potrebno vedno znova in znova prizadevati, da jo obvarujemo. Bila je prepričana, da so nasilstva prve svetovne vojne idejo demokratizma postavila zopet na pedestal. Opozarjala pa je, da ideal demokratičnih uredb ne sme postati "zveneča fraza za shode in časnikarske članke", temveč terja poglobitve v idejo demokratizma. Torej je opozarjala na razkorak med deklarativnim in dejanskim ter na nujnost razjasnitve bistva demokratizma, kajti: "Bistvo demokratizma ni izčrpano s političnimi svoboščinami, njegovo bistvo obsega tudi demokratične uredbe v gospodarskem in kulturnem življenju, cilj pravega demokratizma je suverenost ljudstva, je taka uredba družbe in države, v kateri se plodonosno uveljavljajo vsi zdravi elementi vseh slojev. Toda demokratizem ne prinaša le večje svobode, demokratično urejena družba in država nalagata tudi visoko stopnjo odgovornosti vsem tistim, ki se hočejo uveljaviti. Da se pa ne prevržejo pravice in svoboda v despotijo, da se zaveda vsakdo odgovornosti za svoja dejanja – kajti svoboda obstoji v pravici, storiti vse, kar ni drugemu na kvar, kakor je to razglasila že francoska revolucija v svoji izjavi o človeških in državljanskih pravicah – za to pa morata skrbeti javna in domača vzgoja. Demokratizem, po katerem stremimo, bo osrečujoče učinkoval le tedaj, če vzgaja vsakdo neprestano samega sebe, če posreduje dobro vzgojo, vzgojo, ki krepi in neguje vse dobre in plemenite kali v človeški duši, tudi drugim." Smatrala je, da se ženskam ravno na vzgojnem področju odpira neizmerno polje dela, zlasti materam pa "veličastna naloga, da zažgo v dušah svojih otrok predvsem plamen nesebičnosti, delavnosti, poštenosti, da ne vzgajajo svojih otrok le za boj za obstanek, le za to, da bo imel otrok večji in boljši kos kruha, kakor so ga imele same, temveč tudi za to, da se otrok zaveda vedno bolj in bolj, da je sreča bližnjega tudi njegova sreča, da je napredek celote odvisen od napredka posameznika. Ne samo jemati, tudi dajati je treba." Altruistično in vzneseno, tudi skladno s t.i. ženskimi principom, je izpovedovala hrepenenje po svobodi, za katero je človek pripravljen trpeti in se boriti in utemeljevala poslanstvo žene na področju javne in domače vzgoje v ozaveščanju, da ima "pravico do svobode" tako posameznik kot narod.³⁰

V omenjeni publikaciji je Štebijeva začrtala program ženskega gibanja, ki takrat na Slovenskem še ni bilo organizirano. Menila je, da so časi preresni, da bi ženske še nadalje ostajale prepuščene samim sebi, da jih je potrebno prebuditi iz apatičnosti in

²⁸ Jurij Perovšek: Albin Prepeluh in Slovenska republikanska stranka, v: Nova revija, št. 81–82, 1989, str. 194–198; Peter Vodopivec: Avtonomistična misel Albina Prepeluha, v: Nova revija, št. 81–82, 1989, str. 199–207.

²⁹ Suzana Tratnik: Alojzija Štebi. V: Pozabljena polovica, Ljubljana 2007, str. 194, 195.

³⁰ Alojzija Štebi: *Demokratizem in ženstvo*, Ljubljana 1918, str. 1, 2; Glej še npr.: Naprej, 9. 4. 1920, št. 80. Socializem in žena.

animirati za uveljavljanje politične enakopravnosti moških in ženskih kot ene izmed zahtev demokratične dobe, ter preseči pojmovanje, da so tovrstne zahteve žensk "zelo problematične vrednosti". Pa vendarle je gledala na žensko v političnem prostoru drugače kot na moškega. Opozarjala je namreč, da si morajo biti ženske na jasnem, iz kakšnih nagibov bodo zahtevale politično enakopravnost, kako se bodo udeleževale in kako bodo izrabile svoje pravice, saj ni soglašala s tistimi, ki so menili, da je torišče delovanja moškega in ženske v javnem življenju enako. Po njenem prepričanju mora ženska izbrati tisto polje za svoje delovanje, "ki najbolj odgovarja njenemu najnaravnejšemu poklicu, materinstvu". In čas po vojni naj bi žensko delovanje usmerjal predvsem na socialno polje. Tu je nasprotovala dobrodelnosti, ki da je ponižujoča za one, ki so jo deležni, a tudi za one, ki jo izvršujejo, ker je ta način socialne pomoči prisiljen. Prava socialna pomoč mora biti zavestna, mora izvirati iz prepričanja dolžnosti, "ker smo vsi člani socialne skupnosti, zato imamo tudi vsi socialne dolžnosti, iz socialne vesti, iz socialne odgornosti se mora oprijeti ženstvo dela v javnosti in za javnost". Razen socialnih nalog v demokratični družbi bodo ženske opravljale še druge naloge, ki jih bodo izvrševale ravno zaradi svojega materinskega čustva uspešno, tj. pri oblikovanju javnega življenja, pri zakonodaji in upravi v državi in občini, s ciljem krepiti nrvnost in popleniti življenje celotne skupnosti. Štebijeve je verovala, da bodo ženske z državljanskimi pravicami sposobne odstraniti iz razmerja med narodi načelo sile, ki da je še dediščina iz barbarskih dob in da se sila nadomesti s trdnimi pravnimi normami. Poslanstvo ženske v demokratični družbi je po Štebijeve materinstvo v individualnem in širšem socialnem pomenu. Iz poglobljenega pojmovanja materinstva bo izšel naraščaj, ki bo znal pravilno uporabljati pravico svobode in ki se tudi ne bo branil dolžnosti svobode.³¹

Ob že omenjeni ustavni razpravi, v kateri so različno prihajali do izraza različni pogledi na demokracijo, je med slovenskimi socialističnimi prvaki in poslanci s svojimi razpravami izstopal še zlasti Etbin Kristan. Posebej velja izpostaviti njegovo obširno razpravo v odboru za pripravo ustave februarja 1921, ko je socialistična poslanska skupina nasproti vladinemu predlogu predstavila svoj načrt ustave, pri čemer je Kristan poudaril, da socialistična skupina ni pripravila t.i. socialistične ustave, ki glede na politično razmerje sil ne bi imela možnosti za sprejem. Zato naj bi načrt ustave vseboval le predloge, ki bi bili širše sprejemljivi v vseh skupinah s poslušom za socialna vprašanja, saj se le-ta morajo reševati sistemsko in ne po poti miloščine.³² Izrecno je poudaril osebno prepričanje, da bo slej ko prej obstoječemu kapitalističnemu sistemu sledil nov družbeni red; vendar socialisti v konkretnih razmerah upoštevajo realne razmere, v katerih nimajo večine za uveljavitev svojih idej, nasilnega uveljavljanja pa ne sprejemajo. Dejal je, da bo delavski razred zmagovit šele takrat, ko bo številčen in si s tem zagotovil večino, to večino pa bo dosegel le, če bo znotraj samega delavskega razreda vladala toleranca. Slednje je bilo seveda usmerjeno na komuniste in je zadevalo različnost metod delovanja, ki so razcepile delavstvo. Kljub razlikam pa je izrazil upanje, da bo vendarle mogoče vzpostaviti medsebojno sodelovanje, posebno v nastopih proti t.i. reakciji, ki da je enako nevarna vsakemu družbenemu napredku. Socialistični načrt je apeliral na uveljavitev postopnega prehoda ("glatko i bez prevelikih trzavica") meščanske družbe v socialistično – kar so komunistični poslanci ostro napadali, ker je tak načrt po njihovem prepričanju bil v interesu buržoazije – in ustavno reševanje vprašanj, ki zadevajo najbolj zapostavljene sloje.³³ Poudarjali so, da njihov ustavni načrt temelji na

³¹ Alojzija Štebi: Demokratizem in ženstvo, str. 3–15.

³² Stenografske beleške : Rad Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, I, Beograd, 11. sednica, 15. 2. 1921, str. 140.

³³ Isto, str. 141–142.

stališču, da oblast izhaja iz ljudstva, kar implicira republikansko obliko vladavine, kjer bodo na oblasti participirale tudi meščanske stranke in torej še ne bo socialistična. Socialistični poslanci so poudarjali, da mora imeti ljudstvo zagotovljene pravice "ne samo na papirju temveč tudi v realnem življenju", da mora biti ljudstvo glavni faktor pri odločevanju pri vseh pomembnih vprašanjih. Proti monarhiji so bili iz načelnih razlogov in ne iz konkretnega nasprotovanja dinastiji Karadjordjević. Kristan je menil, da je lahko le republikanska oblika vladavine temelj vsaki demokratični državi v 20. stoletju in da mora biti država suverena v vseh ozirih. Po mnenju socialistov pa država ni suverena, če mora npr. deliti oblast z organizacijo, "ki ni od tega sveta", tj. s cerkvijo, in še posebej, če obstoji v državi več veroizpovedi. Zato so zagovarjali ločitev države od vseh cerkva v vseh ozirih in se v tem okviru zavzemali za svobodo veroizpovedi in prepričanja. Ločitev naj bi zadevala tudi šole, saj država ne more imeti interesa vzgajati pravoslavce, katolike, muslimane itd., temveč mora biti njen interes vzgajati svobodne državljane, mora pa tolerirati vse vere. Zavračali so udejstvovanje cerkva na političnem, gospodarskem in socialnem področju.³⁴ V tej razpravi so socialisti nastopali proti smrtni kazni, ker da celotna praksa potrjuje, kako "barbarstvo smrtne kazni" nima nikakršnih pozitivnih učinkov. Poudarjali so pomen svobode tiska, pravice do zborovanj in združevanj, nedotakljivosti stanovanja, ker so jim bile te pravice v preteklosti večkrat kršene. Ob vseh teh zahtevah pa so izpostavljali, da je najvažnejši del ustave tisti, ki zadeva urejevanje ekonomskega in socialnega področja ter poudarjali, da mora biti država organizacija celotnega ljudstva in ne zaščitnica enega ali drugega razreda. Prizadevanja bi morala potekati v smeri zmanjševanja razrednih nasprotij na podlagi postopnega zagotavljanja enakih pravic na ekonomskem in socialnem področju, tj. takšne organiziranosti družbe, v kateri bodo interesi ljudstva vedno v prvem planu in se bo npr. spremenil položaj delavca, ki je v položaju "slepega sužnja". Kristan je poudarjal, da je politična demokracija najtesneje povezana z demokracijo na ekonomskem področju, se zavzemal za raznovrstne oblike lastnine in zagotavljal, da v socializmu privatna lastnina nikakor ne bo ogrožena. Vsa našeta vprašanja je bilo po mnenju socialistov mogoče začeti reševati takoj, že v obstoječi ureditvi, s ciljem izogniti se preostrim spopodom in velikim žrtvam ter prepričati delavstvo, da bo svoje cilje doseglo po legalni poti.³⁵ Kristan se je tudi kasneje angažiral v ustavni razpravi glede vprašanja ločitve države in cerkve ter tozadevnega položaja šol. Opozarjal pa je tudi na konkretne primere oblastne kršitve pravice do stavke in omejevanja svobode tiska.³⁶

Socialdemokratski poslanec Milan Korun, sicer advokat, je v ustavni razpravi izpostavil problematiko sodstva in poudarjal, da sodi dobro sodstvo med glavne temelje vsake države; v ta okvir je postavljajl pripravo kvalitetnih zakonov, sodno upravo in visoko osebno kvalifikacijo sodnikov. Na tej podlagi bi bilo ustvarjeno zaupanje naroda oziroma ljudstva v sodstvo, hkrati pa bi bila podana tudi garancija, da bo vsaka razredna justica izključena. Čeprav je menil, da so imele dežele iz avstrijske polovice avstro-ogrske monarhije vzpostavljeno sorazmerno dobro sodstvo, pa je opozarjal, da je bilo posebno v kazenskem pravosodju tudi tam večkrat zaznati zunanji vpliv ali pritisk na razsojanje v tistih kazenskih zadevah, v katerih so bili prizadeti politični interesi vlade ali pa vladajočih "kast in klik". Zato se je v imenu socialističnega poslanskega kluba zavzemal za čim bolj natančno preciziranje določil glede sodne uprave in pravosodja že v sami ustavi, in da bi se čim manj zadev prepustilo v kasnejšo določitev v obliki odredb. Opozarjal je na neizvedeno ločitev sodne in upravne oblasti v okviru državnega

³⁴ Isto, str. 143.

³⁵ Isto, str. 144–145.

³⁶ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, I., Beograd 1921, 35. redovni sastanak, 21. 5. 1921, str. 6.

sveta, saj je le-ta v sebi združeval obe kompetenci; zato se je zavzemal za ustanovitev dveh ločenih institucij. Dalje se je zavzemal za ohranitev instituta porote, tj. "sodnikov iz naroda", kljub pomanjkljivostim, ki so se do tedaj v praksi pojavljale, a so le-te po njegovi oceni izhajale iz dejstva, da ženskam ta funkcija ni bila dostopna, na drugi strani pa iz neustrezne sestave porotnih sodišč, ki so bila zaradi cenzusa sestavljena z vidika razrednih interesov posedujočega razreda.

Slovenski socialdemokrati so se zavzemali za ukinitve vseh sodišč, ki niso spadala v kategorijo rednih in upravnih sodišč. Tako so ostro nastopili proti ustavnemu določilu, da sodijo muslimanom v rodbinskih in nasledstvenih zadevah šerijatski sodniki. To je bilo namreč v ostrem nasprotju z enim od temeljnih in splošno sprejetih ustavnih in seveda tudi demokratičnih principov, namreč, da naj veljajo isti zakoni enako za vse državljane. Korun je omenjeno sporno določilo v ustavnem načrtu označil za enega najsrამotnejših določil in bil ogorčen nad poslanci, ki so bili pripravljeni plačati muslimanske glasove za sprejetje ustave v tej "srednjeveški valuti". Sicer pa naj bi bilo sodstvo brezplačno. Stranka, ki se je deklarirala za zastopnico gospodarsko in socialno šibkih, je namreč opozarjala, da je v obstoječi ureditvi sodstva pravna obramba in z njo povezano iskanje pravice zaradi visokih stroškov revnejšim slojem težko dostopna. Kot zagovornica republikanske oblike vladavine in zaradi spoštovanja avtoritete zakona, ki da stoji nad kraljem, je zahtevala, da se sodbe izrekajo v imenu zakona in ne v imenu kralja. Zavzemala se je za omejitev sodnikovih političnih pravic, tj. omejitev njihovega političnega delovanja; s tem naj bi bil že v naprej ovržen vsak sum v sodnikovo politično motivirano pristranost. Socialdemokrati so se načeloma zavzemali za izvolitev sodnikov in tudi drugih uradnikov neposredno po ljudstvu; ker pa so realistično ocenjevali, da je tak sistem zaenkrat še neizvedljiv, so terjali takojšnjo uveljavitev prakse, po kateri bi volitev sodnikov izvajali posebni kolegiji in pravosodna oblast pri tem naj ne bi imela nobene ingerence.³⁷

V ustavodajni skupščini so se slovenski socialdemokrati opazno zavzemali za zavarovanje ugleda in avtoritete skupščine. S tem namenom naj bi bilo formirano stalno skupščinsko telo, ki bi varovalo pravice skupščine nasproti vladi v času, ko skupščina ne zaseda. Dalje so se zavzemali za uvedbo instituta referendumu. Stranka naj bi s tem predlogom mdr. potrjevala lastno naprednost, tj. dovezetnost za novosti, predvsem pa demokratičnost v smislu razvijanja koncepta najširše participacije ljudstva pri odločanju oziroma reševanju javnih zadev. Referendumsko odločanje naj bi se prakticalo predvsem pri pomembnih zadevah, ko se skupščina ni zmožna poenotiti, ali pa je očitno, da je ljudska volja drugačna od večinske v skupščini. Tako bi referendum predstavljal začetek nekakšne politične šole in animacije ljudstva, da se zanima za javna vprašanja, o katerih bo nato odločalo. S tem naj bi se tudi pristriglo peruti strankarskim demagogijam, saj bi bile stranke poslej primorane ljudstvu zadeve tolmačiti stvarno. Nenazadnje pa bi ta sprememba bila kar odrešujoča za sam parlamentarizem. Etbin Kristan je npr. v skupščinskih debatah izjavil, da on osebno veruje v parlamentarizem in da bo tudi v prihodnosti potrebno ljudsko zastopstvo v takšni ali drugačni obliki, prepričan pa je bil, da bo tudi ljudstvo verovalo v parlamentarizem oziroma lastno zastopstvo samo tedaj, če bo njegov vpliv na zakonodajo mnogo večji kot je bil trenutno.³⁸

V socialdemokratiški percepciji mora biti skupščina zrcalo vseh ljudskih skupin, torej reprezentant vseh slojev in razredov v državi. Vendar lahko odigra takšno vlogo samo ob ustreznem volilnem redu, ki obsega najširše plasti ljudstva brez razlike spola.

³⁷ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, II., Beograd 1921, 51. redovni sastanak, 14. 6. 1921, str. 2-4.

³⁸ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, II., Beograd 1921, 49. redovni sastanak, 11. 6. 1921, str. 16, 17.

Zavračali so argument, po katerem ženskam ni mogoče dati volilne pravice, ker da bi v primeru njihove volilne udeležbe bili rezultati volitev bolj "reakcionarni" kot sicer, saj naj bi ženske volile samo duhovnike. Poslanec Josip Kopač je menil, da je žensko pač treba uvesti v politiko in jo pripraviti, da bo sčasoma volila "napredno", njeno pravico do tozadevne enakopravnosti pa je utemeljeval tudi na ženski požrtvovalnosti, ki so jo izkazale med vojno. Zato je očitke naslovil na vse tiste, ki so med vojno povzdigovali to njeno vlogo, po vojni pa so ji odrekli volilno pravico. Kakor že večkrat, so tudi ob vprašanju ženske volilne pravice ugotavljali, da kot parlamentarna manjšina nimajo možnosti vplivati na sprejem zakonodaje, bili pa so tudi razočarani, ker so bili v glavnem vsi njihovi predlogi zavrjeni.³⁹

Med komunističnimi poslanci je bil od slovenskih komunistov v ustavni razpravi opazen predvsem Vladislav Fabjančič. Njegovi nastopi so bili vidno usmerjeni v kritiko aktualne oblasti in razmer v državi. Izpostavljal je razočaranje med malimi kmeti, ker je oblast le v majhni meri izpolnila obljubo o agrarni reformi, razočarani pa naj bi bili tudi delavci zaradi neizpolnjenih pričakovanj, da bodo podjetja socializirana, delavci pa udeleženi pri dobičku. Kritike so letele na prisotnost srbske vojske na slovenskih tleh, na stopnjevan proces militarizacije ter šikaniranje fantov in zapostavljenost slovenskih častnikov v vojski, na zapostavljanje slovenskega jezika v skupščini, krivično in neenakomerno odmero davkov, nasilno zadušene stavke itd; vse to naj bi vzpodbujalo pojave t.i. plemenske mržnje. Odgovornost za neuspeh plebiscit na Koroškem je pripisoval jugoslovanskim oblastem, ker niso razreševale tamkajšnjih socialnih vprašanj itd. Med očitki režimu je bila še prepoved praznovanja delavskega praznika 1. maja v letu 1921 in seveda Obznana (proti kateri so bili skoraj vsi poslanci iz Slovenije), ki je bila po njegovem prepričanju uperjena ne samo proti komunistom ampak proti celotnemu delavstvu. In končno je na vladajoče stranke in kapitalističen sistem naslovih oster očitek, češ da moč aktualnega režima ne sloni na zadovoljstvu ljudstva, ampak na bajonetih, topovih in žandarjih, pri čemer je bil deležen retoričnega vprašanja, kako je tozadevno v Rusiji.

Komunistična stranka je v skupščini odkrito izpovedovala revolucionarne cilje. Fabjančič je npr. poslancem vladnih strank takole zagotavljal: "Prišel bo dan, ko se bo tudi Vaša sila zrušila. Takrat pa bo prišla pravica. Do takrat pa bomo proti vam v opoziciji in v razrednem boju, ker ste Vi samo zastopniki kapitalističnega razreda. Potem bo prišla sovjetska republika Jugoslavija kot del svetovne sovjetske republike. /.../ Vaša politika proti kmetstvu in delavskemu proletariatu ruši temelje državnega in narodnega edinstva, ruši to, o čemer vi trdite, da vam je najsvetejše. Nam pa je v prvi vrsti za rešitev proletarijata, celega naroda in celokupnega človeštva. Mislim, da bomo to rešitev dosegli po drugi poti: s socialno revolucijo in ustanovitvijo federativne sovjetske republike celega sveta."⁴⁰

Vse večji vpliv komunistov, ki ga je nedvoumno potrdil izid volitev v Ustavodajno skupščino novembra 1920, ter vzdrževanje revolucionarnih razmer, sta obstoječo družbeno ureditev resno ogrozila. Zato je vlada sprejela ukrepe, s katerimi je želela onemogočiti politično dejavnost predvsem komunistov. Z Obznano je za obdobje zasedanja Ustavodajne skupščine do sprejetja ustave prepovedala komunistično dejavnost (razen komunističnim poslancem) ter želela preprečiti splošen nered, boljšeizem in krvavo revolucijo, kakor je bilo v tej uredbi zapisano.⁴¹ Pripomniti pa je treba, da so komunisti

³⁹ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, II, Beograd 1921, 50. redovni sastanak, 13. 6. 1921, str. 27, 28.

⁴⁰ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, I, Beograd 1921, 27. redovni sastanak, 10. 5. 1921, str. 11–16.

⁴¹ Triša Kaclerović: Obznana (29. decembar 1920), Beograd 1952.

kljub prepovedi delovanja spomladi 1921 sodelovali pri občinskih volitvah in jim oblast ni povzročala posebnih težav. V predvolilni dejavnosti so pogosto v ezopovskem jeziku propagirali komunistični program; poudarjali so nujnost boja za "končno in popolno zmago proletariata"; zatrjevali, da "niti v parlamentu niti v občinah ne more iskati delavsko in kmečko ljudstvo svoje rešitve"; odkrito so govorili, da se udeležujejo volitev občinskih odborov le zato, da proletariat "tudi tja zanese razredni boj, ki naj oslabi in razkroji te instrumente suženjstva".⁴² Ko so sredi leta 1921 nekateri komunisti začeli posegati po metodah individualnega terorja, so s tem izzvali oblast, da je stranko z Zakonom o zaščiti države prepovedala.⁴³ Komunistična stranka je poslej dve desetletji delovala v ilegali in po pomenu bolj ali manj na družbenem obrobju.

Socialni demokrati kljub nasprotjem med strankama Obznane niso sprejeli z odobravanjem. Zapisali so, da razumejo boj proti komunizmu, vendar ne z nasilnimi sredstvi. "Nasilje ustvarja mučenike in teh nam ni treba. Komunizem je ideja, katero je treba pobijati z drugačnimi sredstvi kot z bajoneti." Zmotila jih tudi vladina določba, da je treba pisati in govoriti o naredbi le tako, da se ne zmanjša njen pomen; ob tem so se retorično spraševali, če misli vlada, da je nezmotljiva, ocenjevali pa so, da je vlada javni kritiki s tem nataknila "nagobčnik". Neprepričljivo se jim je zdelo tudi vladino sklicevanje na enotnost ("edinstvenost") države, saj se proti tej ni izrekla nobena parlamentarna stranka, tudi komunisti ne.⁴⁴

Tudi prepoved komunistične stranke so socialni demokrati sprejeli z velikimi zadržki oziroma so jo zavračali. Etbín Kristan je na seji zakonodajnega odbora dne 28. 7. 1921 izjavil, da se kljub močnim ministrovim besedam ne "more oduševiti za projekt, ki nam je predložen baje za zaščito države" in da bi si želel, da bi "se razvoj našega naroda v tej deželi vršil kolikor mogoče mirno in civilizirano". Če je potrebno, da se nastopi "na poseben način proti terorizmu, proti terorističnim metodam pa bodisi tudi proti terorističnemu nauku, bi mogel naposled tudi s tem soglašati. Nikakor pa ne morem soglašati s projektom, ki nastopa proti politični stranki v celoti, pa naj bo še taka ali taka." Poudaril je, da je nasproten komunistični stranki in da je nasploh znano, da vladajo po vsem svetu najbolj konfliktni odnosi ravno med socialisti in komunisti; kljub temu pa se ne strinja, da bi se proti komunistični stranki uporabila izjemna sredstva, da bi se torej z njo postopalo drugače kakor z drugimi političnimi strankami. Poudarjal je, da je potrebno z močjo države nastopiti proti teroristom kot posameznikom, da morajo v izrednih razmerah, kakršne so zavladale po atentatih, odgovorni politiki in državniki ohraniti hladnokrvnost, ker izjemni ukrepi nikoli ne prinesejo dobrih rezultatov. Nasprotoval je tudi odvzemu mandatov komunističnim poslancem. Tak ukrep je smatral za nedemokratičnega, saj so bili izvoljeni od ljudstva na podlagi demokratičnega principa. Individualne teroristične akcije komunistov pa je jasno in nedvoumno označil za "pravo negacijo temeljne socialistične ideje".⁴⁵ In tako ob vprašanju metod delovanja oziroma (ne)dotakljivosti človeškega življenja izostril še eno bistveno razliko v percepcijah demokracije in socializma v obeh strankah marksističnega tabora.

⁴² Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921, dok. I, 116 in dok. I, 117.

⁴³ Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, 95–249, 11. 8. 1921.

⁴⁴ Naprej, 31. 12. 1920, št. 301, Reakcija na pohodu!; Naprej, 4. 1. 1921, št. 2, Izjemno stanje.

⁴⁵ Naprej, Hladno kri v nemirni dobi!, 4. 8. 1921, št. 174.